

De grote huizen van Nieuwer Ter Aa in de tweede helft 17de en begin 18de eeuw

Arie A. Mantén

Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Breukelen mag zich beroemen op slot Gunterstein en, op enige afstand van het dorp gelegen, het kasteel Nijenrode en de ridderhofstad Oudaen. Maar Nieuwer Ter Aa had zijn Huis Ter Aa, ridderhofstad Clarenburg, slot Quackenburg en, wat verder weg gelegen, kasteel Ruwiel en het mysterieuze slot Anxel.¹ Nieuwer Ter Aa kon zich op het punt van de versterkte huizen dus ooit heel goed met Breukelen meten. Lange tijd heeft het er naar uitgezien dat Nieuwer Ter Aa een plaats van betekenis zou worden. Maar die ontwikkeling zette niet door. Nieuwer Ter Aa heeft inmiddels zijn gedroomde mooie toekomst heel ver achter zich.

Afb. 1 (op de bladzijde hiernaast). Gedeelte uit de linkerbovenhoek van de "Nieuwe Kaert van Loenen", in 1726 of iets eerder vervaardigd door C.C. van Bloemswaerd en tussen 1726 en 1737 uitgegeven door Joh. Covens en Cornelis Mortier te Amsterdam. Op deze kaart is het westen boven.

Iets links boven het midden staat vrij gedetailleerd nog de ruïne van 't Huis Ter Aa aangegeven. Het landgoed bovenin, noordoost van de Dam in de Aa, is Quackenburg. Dicht ten noorden van Quackenburg en na een haakse bocht verder langs de Hollantische weteringe liep de toenmalige grens tussen de gewesten Utrecht en Holland. Ten westen van het Huis Ter Aa ontmoetten de Stadswetering en de Weg op ter Aa (thans Ter Aaseweg) elkaar, om evenwijdig ten noorden van het Huis Ter Aa naar het oosten verder te gaan. Iets noordelijker lag een oud en bochtig voetpad naar Ter Aa.

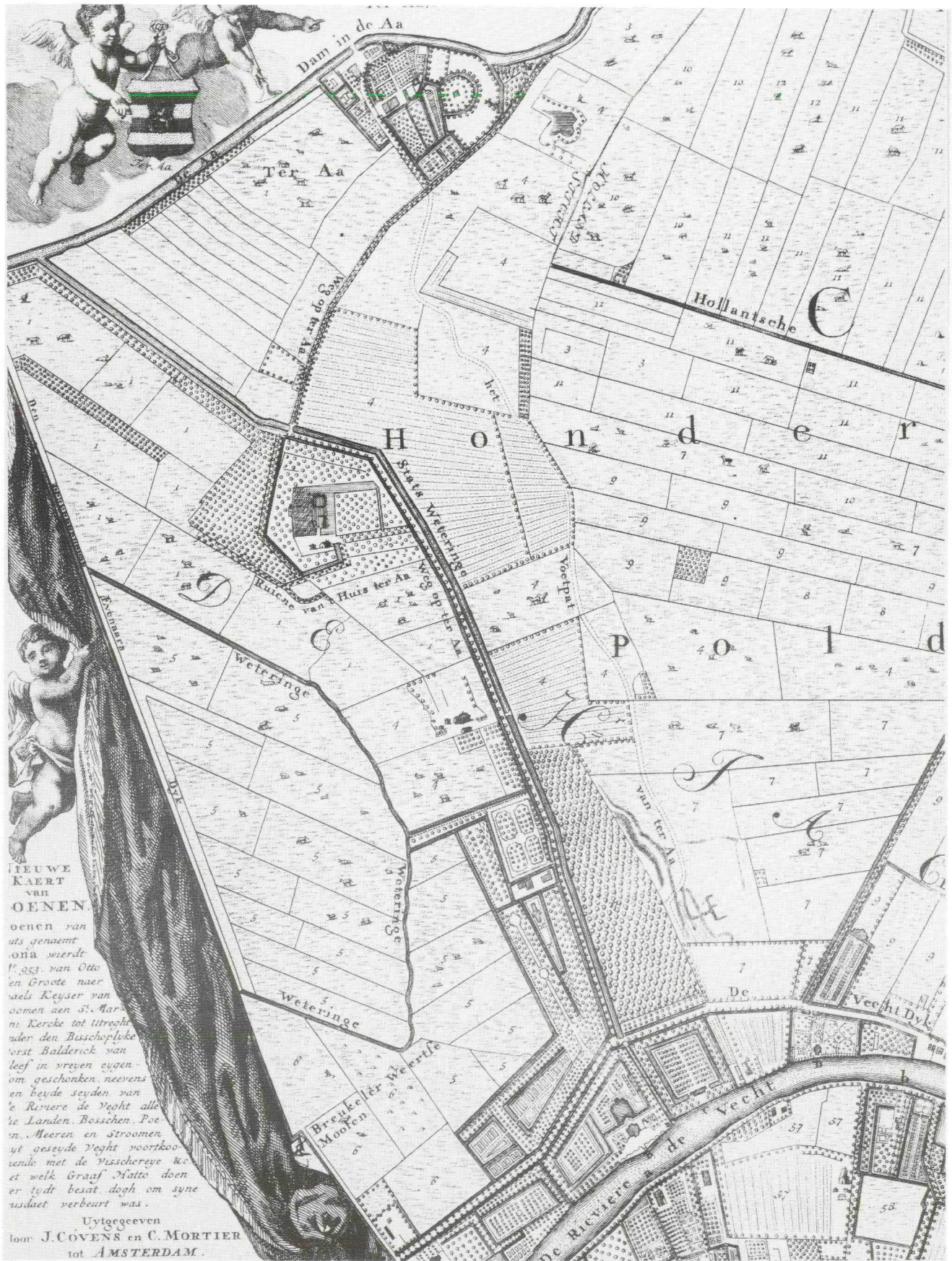
Onderaan op dit kaartfragment, langs de Vecht de pas in de "Gouden Eeuw" gestichte buitenplaatsen Vijverhof, Over-Holland (bij de letter B), Sterreschans (C) en Rupelmonde (D). Over-Holland en Sterreschans hadden grote overtuinen aan de andere zijde van de Vechtdijk (thans Straatweg).

Geheel links een stukje van de Evenaarsdijk, die de noordgrens vormde van de gerechtsheerlijkheid Breukelerwaard. Het landelijk gebied dat Breukelerwaard werd genoemd was groter en strekte hier nog wat verder naar het noorden. Linksonder de standplaats van de Breukelerwaardse molen.

De kaart geeft ook het landgebruik weer. In de meeste percelen staan vee en hooioppers getekend, wat duidt op wei- en hooiland. De gearceerde percelen (bijvoorbeeld tegenover het Huis Ter Aa) waren als akkerland in gebruik. De rondjes geven bomen en struikgewas aan.

De cijfers verwijzen naar de namen van eigenaren. 1 = de Heer van Ter Aa, 2 = de erven Van Witte, 3 = de Ridderschap, 4 = mevrouw Van Nieuwerkerk, 5 = de heer Jacob Boreel (Over-Holland), 6 = de heer Benjamin Teixeira (Vijverhof), 7 = de heer David Rutgers (Sterreschans), 8 = Matheys van der Horst, 9 = de heer Hermanus Bols (Rupelmonde), 10 = Simon Corver, 11 = juffrouw de Weduwe van Dorssen (eigenaresse van de uitspanning De Kampioen, Nieuwersluis), 12 = Cors Janse de Jongh. Namen voorafgegaan door "de heer", "mevrouw" of "juffrouw" zijn meestal van stedelijke aristocraten, niet van mensen die echt in de streek geworteld waren. Meer dan de helft van het hier weergegeven gebied tussen Nieuwer Ter Aa en de Vecht behoorde omstreeks 1725 dus aan kapitaalcrachtigen van elders, veelal Amsterdammers.

Het op deze kaart nog een eenheid vormende landschap is thans grof versneden, doordat achter de achtertuinen van Over-Holland en Sterreschans het Merwedekanaal (thans Amsterdam-Rijnkanaal) is gegraven en ten westen van het voormalige Huis Ter Aa de autosnelweg A2 is aangelegd.

**NIEUWE
KAERT
VAN
OENEN**
 oenen van
 uts genaemt
 onna merdt
 1653. van Otto
 en Grootte naer
 aels Keyser van
 oomen aen st. Mar-
 ni Kercke tot Utrecht
 nader den Bischoplyke
 orst Balderick van
 leef in vreyen eygen-
 om geschonken neevens
 om beyde seyden van
 e Riviere de Vecht alle
 de Landen, Bosschen, Poe-
 n, Meeren en stroomen
 yt geseide Vecht noortkoo-
 rende met de Visschereye
 et welk Graaf Hatto doen
 er tydt besat dogh om syne
 vadaet verbeurt was.
 Uytgegeeven
 loor **J. COVENS** en **C. MORTIER**
 tot **AMSTERDAM**.

De Vecht baande zich een kortere, steeds bevaarbaardere bedding richting Loenen, met alle verdere gevolgen vandien. En het maakte een groot verschil of een plaats aan de navelstreng van de Middeleeuwse Utrechtse handelsbetrekkingen lag of aan een blinde darm.

Dit artikel gaat over de tijd van de gestaag wegebbende vroegere glorie.

Het Huis Ter Aa

Het Huis Ter Aa was het bekendste van de grote huizen in Nieuwer Ter Aa, vooral omdat het van oudsher de zetel was van de gerechts- of ambachtsheer van de heerlijkheid Ter Aa. Zijn heerlijkheid omvatte slechts een bescheiden gebied, 87 morgen (74 hectaren) groot,² en was daarmee een van de kleine gerechten binnen het Sticht Utrecht. Het Huis Ter Aa was traditioneel een leengoed van de bisschop van Utrecht en later van de Staten van Utrecht. Het lag op enige afstand ten oosten van het dorp (zie Afbeelding 1).

In het midden van de 17de eeuw was het Huis Ter Aa in het bezit van Jonkvrouw Anna van Renesse. Na haar overlijden moesten, in 1667, haar executeurs testamentair Mr. Hendrik Duyf en Cornelis Sannius zorg dragen voor de overdracht van het huis aan haar rechtmatige erfgenaam.³ Dat was Jonkheer Frederik van Renesse van Moermont, die daarmee ook heer van Ter Aa werd. Hij huwde met Josina Sara van Brederode.

In het Rampjaar 1672 - 1673, toen de soldaten van Lodewijk XIV "alhier in Ter AA ook zeer vuyl huys gehouden hebben, met rooven, moorden, branden, en alles te verwoesten"² werd ook het Huis Ter Aa door kwaadwillende Franse troepen "vernield en in brand gestookt".⁴ Wat overbleef waren hoofdzakelijk de kale ondermuren. Van weer opbouwen werd afgezien. Het grondplan van het Huis Ter Aa was verouderd, militaire betekenis had het huis niet meer en doordat de rivierloop langs het slot was verland was de ligging van het huis onaantrekkelijk geworden.

De Heer en Vrouwe van Ter Aa hadden, als gebruikelijk bij de Stichtse landadel, ook een huis in de stad Utrecht. Ze waren door het gebeurde niet dakloos geworden. Maar toch waren ze er ongelukkig mee dat ze niet meer in hun eigen heerlijkheid konden wonen.

Het landgoed Quackenburg

Aan de oostzijde van de kronkelende rivier de Aa, direct ten oosten van het dorp, lag het landgoed of de "heereplaats" Quackenburg (Afbeelding 1). De zuidelijke grens ervan lag waar nu de Dorpsstraat van Nieuwer Ter Aa loopt, de oostelijke grens ter hoogte van het Honderdsche Laantje. De oppervlakte van het geheel was ongeveer 3¹/₂ morgen (3 hectaren).

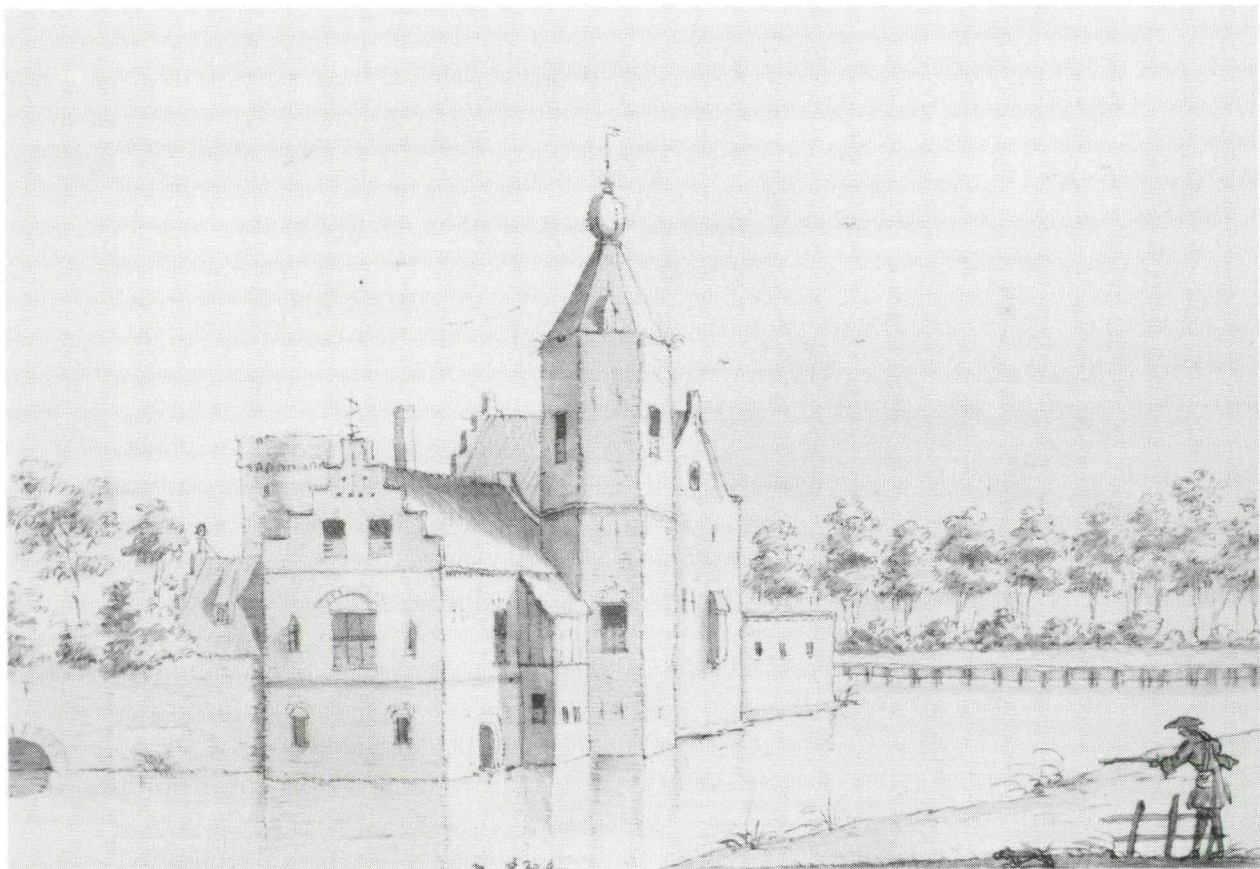
Quackenburg was niet zomaar een landgoed, geen landgoed zoals die vanaf het midden van de 17de eeuw door rijk geworden burgers langs de Vecht werden ingericht. Quackenburg moet een lange en belangrijke voor-geschiedenis hebben gehad. Het was, net als het Huis Ter Aa, een leengoed van de Staten van Utrecht.⁵ Die status hadden de buitenplaatsen aan de

Vecht niet. Ik ben er bijna zeker van dat op het terrein van de 17de eeuwse buitenplaats Quackenburg tevoren een kasteelachtig bouwwerk heeft gestaan: het slot Quackenburg.⁶ De documenten waarop dit artikel berust spreken echter alleen nog van een landhuis, een stal en een botenhuis.

In het midden van de 17de eeuw was Cornelis Corver bezitter van de herenplaats Quackenburg. Na zijn overlijden ging dat bezit in 1674 naar zijn dochter Beijtje Corver. Ook zij kreeg van de Staten van Utrecht een officiële leenbrief.⁵

Waarschijnlijk heeft het herenhuis op het landgoed Quackenburg verhoudingsgewijs weinig van het Rampjaar te lijden gehad.

Beijtje Corver verkocht het landgoed aan haar nicht Elisabeth Corver, die tegen het eind van de 17de eeuw werd aangeduid als de weduwe van de heer Joan Oets. Maar Beijtje verzuimde blijkbaar deze verkoop aan te melden bij het Utrechts Leenhof, zodat de Staten van Utrecht Beijtje als de leenvrouwe van Quackenburg bleven beschouwen. Elisabeth Oets-Corver woonde op Quackenburg tot 1696.

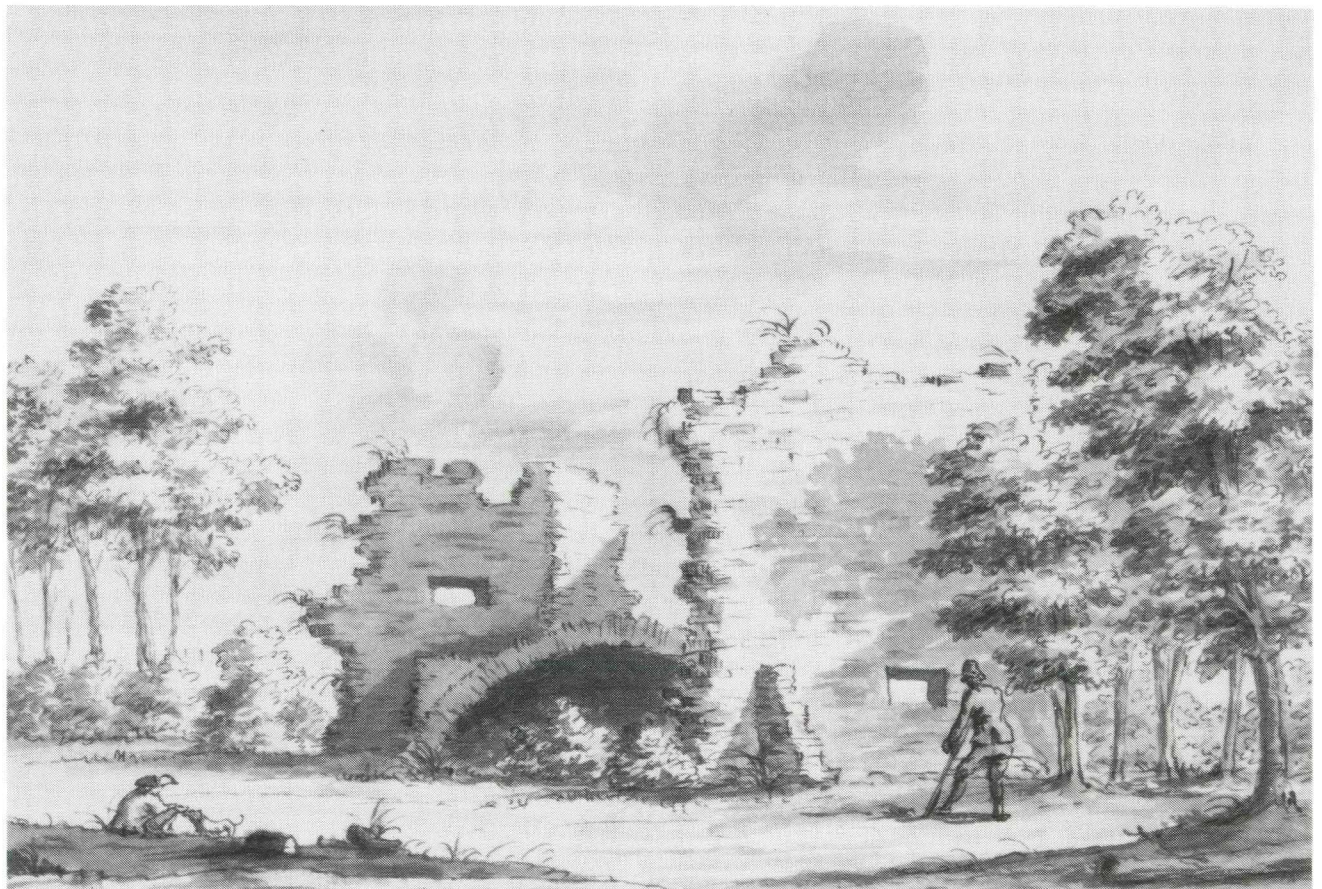
Afb. 2. Tekening van Louis Philippe Serrurier (1706 - 1751), gemaakt naar een veel ouder, maar helaas verloren gegaan voorbeeld. Aangenomen wordt dat hier de riddershofstad Clarenburg te Nieuwer Ter Aa staat afgebeeld, maar ik ben er niet geheel zeker van of dat wel juist is. Er is echter onvoldoende verdere informatie beschikbaar om de identificatie afdoende te kunnen toetsen. Pentekening in grijszwarte inkt waaraan met een penseel tinten grijs zijn toegevoegd. (Rijksarchief te Utrecht, Coll. Topografische Atlas, nr. 1509.)

De ridderhofstad Clarenburg

Een derde belangrijk huis in Nieuwer Ter Aa was eertijds de ridderhofstad Clarenburg (Afbeelding 2). Dat versterkte huis lag "achter de kerk",⁷ ten noorden van het dorp. Alleen een opvolger van de oude kasteelboerderij is er thans nog van te zien.

Ik heb de indruk dat Clarenburg al vóór het Rampjaar niet meer werd bewoond en in verval was geraakt. Toen in 1672 de oorlog dreigde werd in Utrecht de oude lijst van de erkende "riddermatige Heeren Huysen" vernieuwd. Bij die gelegenheid moest worden vastgesteld "dat de besitters van Klarenberg hunne sinjeurye, gelijk men het noemd, niet hadden aangegeven".⁷ Onduidelijk is of dat toe te schrijven viel aan verzuim, of dat men besepte dat Clarenburg toen niet meer voldeed aan de vereisten om als ridderhofstad erkend te blijven. In ieder geval verviel toen voor Clarenburg definitief de status van ridderhofstad.⁷

Toen Ludolf Smids in 1705 Clarenburg bezocht trof hij niet meer aan dan een ingestort gewelf van een kelder, gelegen binnen drie afgebrottelde zijmuren⁷ (zie ook Afbeelding 3).

Afb. 3. Ruïne van de ridderhofstad Clarenburg, met resten van een gewelf en enkele muren. Tekening met pen en penseel, gemaakt door Louis Philippe Serrurier (1706 - 1751). (Rijksarchief te Utrecht, Coll. Topografische Atlas, nr. 1510.)

Op Conditien naebeschreven heeft Joffr Elisabeth Corver wed^e wijlen Sr Joan Oets zalliger] geassisteert (voor soo veel 't nooth sij) met Bijchjen Corver haere Nichte, vercoft, gelijk sij met voorweeten vande selve vercoopt bij desen aen ende ten behouve vande wel Geb: Vrouwe Josina van Brederroode, Vrouwe Doeagiere van de Wel Geb: Heere Fredrick van Renesse van Moermont, Heere en Vrouwe vander Aa, die oock in coop aenneemt seeckere hofstede met hujs stallinge ende Coetshuijs, ende voorts met alle sijne bepootinge ende beplantinge daer opstaende, Aert ende naegelvast sijnde, ende daer bij 't lant rontom het Berchjen, genaemt Quaakenborch als mede het elsse bossjen daer annecx te samen groot drie en een halff mergen, doch soo groot ende cleijn als de selve Hoffstede onder den Gerechte vander Aa, staende ende gelegen is, sonder in eeniger onder off over maet gehouden te willen sijn, sulcx sij vercooperse die selfs tot noch toe bewoont ende gebruikt heeft, streckende voor uijt de der Aasen Dijck tot achter aen[de] oude kerkwegh toe waer westwaerst de rivier Ter Aa ende suijtwaerts de wech naer de aukoper moolen, naest gelant ende gelegen sijn ende daer noch bij de schuijt praem, ende visnetten, en 't geene daer aen behoort ende op de Hoffstede sijnde, partijen contrahenten ten vollen bekent, ende sulcx die hoffstede onder seeckere achtien mergen met sijn hujsingen ende vorder getimmer, te leen behooren aen haer Ed[el] Moglen[de] Heeren Staeten 's Lants van Utrecht, bij de voorn[loemden] Bijchjen Corver nae doode van haer vader, Cornelis Corver te leen sijn ontfangen, volgens den verleijbrieff sijnde van dato den 23^e Meij 1674, ende dat den koop voor de somme van drie duisent ende vijff hondert Carlolus] guldens tot xx stuivers het stuck, ende dat alles vrijs gelts, soo vanden 40^e penn[ing] scrijven deses met de dubbelden ende segels daer toe behoorende, als de leges vant doen vant transport met sijn gevolge, die de vrouwe Cooperse alleen betaelen en lasten sal, welcke beloofde cooppenningen sij vrouwe Cooperse belooft te sullen betaelen, contant ende bij 't doen vant transport, dat tot vermaeninge sal moeten geschieden, ende dat op de lasten van 's Heeren ongelden ende buijrlasten als buijren boven ende beneeden, vorders vrij ende onbelast, welcke gecofte met alle sijnen toebehooren bij de vrouwe Cooperse sal worden aenvaert binnen de ses weecken nae den eersten Meij 1696 nieuwen stijl, mits 's Heeren ongelden ende de buijrlasten 't sedert den eersten Jan[uar]ij en het huijsgelt 't sedert paesschen deses 's jaers 1696 te vervallen te sullen lasten, tot welken tijt toe de vercooperse alle voorgaende ende verschuldiche ongelden hujs en buijrlasten sal moeten betaelen ende voldoen daer toe ende tot naecominge deses verbinden sij contrahenten haere persoonen ende goederen de selve submitterende den Ed[elen] Hove ende Gerechte van Utrecht. Actum op den 23^e Meij 1696.

Josina van Brederoode
Doaajer van Renesse

Elisabeth Corver
Wed^e Jan Oets
Beijtie Corver

3500 - 0 - 0.

Bekenne ick ondergeschrevene vande totale cooppenningen in desen in specie van Ducatons voldaan ende betaelt te sijn den 23^e Meij 1696.

Elisabeth Corver, Wed. Jan Oets.

Mij present.

Cor. v. Schuijlenbergh, Not[ari]s

1696

Afb. 4. Tekst van de akte waarbij het huis en de plaats Quackenburg in 1696 door Elisabeth Corver werd verkocht aan Josina Sara van Brederode van der Aa. (Origineel in Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman.) Waar de schrijver duidelijk een afkorting gebruikte zijn de in het handschrift weggelaten letters in deze transcriptie tussen vierkante haken geplaatst.

William, bij der gratie Gods Koning van Groot Bretagne, Erfstadhouder, mitsgaders de Staten van [den] lande van Utrecht, doen kond allen luyden, dat op dato onderge[schreven], voor Onsen lieven en[de] getrouwen Pieter Ruijsch, geëligeerde Raad ter vergaderinge van de welgem[elt]e Heren Staten, Stadhouder van[de] respectieleve leenen, ende leenmannen nabenoemt, gekomen en[de] gecompareert is Cornelis van Schuijlenborgh, als gemachtigde van Juff[el]ren Elisabeth Korver en[de] Bijtie Korver, vermogensprocuratie den XXIIen deser st[il]us] no[vus] voor den notaris Joannes Bakker en[de] sekere getuygen binnen Amsterdam gepasseert, alhier vertoont en[de] in onsen leenregistre geregistreert. Ende droegh hij, comparant, op in Onsen handen, met sijnen vrijen wille, sekere hofstede met huys, stallinge, koetshuys ende voorts met sijne bepotinge ende beplantinge, daarop staende, ende daerbij het land rondom het Bergie, genaemt Quakenburg, alsmede het elsenbosie daar annex, groot drie ende een half mergen of daaromtrent, staende en[de] gelegen onder den gerechte van Ter Aa, streckende voor uyt den Aasen dijk tot achter aen de oude Kerckweg toe, daer Westwaarts de rievier de Aa, ende Zuytwaarts de wegh naar de Oukoper molen naast geland en[de] gelegen zijn. Ende hij, comparant renuntieerde ende vertoogh daar van klaarlyck, als onse mannen wylden dat recht, en[de] hij schuldigh was te doen, soo dat hij daar aen niet meer en behield, nogh wachtende was, ende wij onsen vrijen wille daer mede doen mochten. Doen dat gedaan was verlijden wij ende beleenden, verlijden ende beleenen mits desen, onsen openen brieve Vro[ul]we Josina van Brederode, Douariere van [den] Heer Frederick van Renesse van Moermond, in sijn leven Heer van [der] Aa, met de voors[egde] hofstede met de bepotinge ende het land om het Bergie nevens het elsebosien, groot tesamen vier [ende een] half mergen, gelegen en[de] bepaalt als voren, zijnde de meergem[elt]e hofstede gesplit van sekere achtiën mergen lands ende twee[el] huysen, berghschuer en[de] vorder getimmer daar op staende, waarmede de voorn[oemde] Joff[er] Bijtie Korver bij ons op den XXIII Maij 1674 is beleent geworden. Te houden van ons en[de] onse nakomelingen in alle manieren als de voorn[oemde] Joff[er] Bijtie Korvers de meergenoemde hofstede mettet land van ons te houden plagh, ende als men deselve met regt schuldigh is en[de] behoort te houden. Ende voor de gem[elte] Vro[ul]we Josina van Brederode heeft ons den voorn[oemden] Notaris Cornelis van Schuijlenborgh, als haren gecoren vooght in desen, den behoorlijcken eed, daartoe staende, gedaen, behoudens nochtans ons ende een ygelijck sijn goet recht. Hier waren over ende aen, daar dit geschiede: Nicolaas Monck, Johan van Luchtenburgh, ende Pieter Monck, onse mannen van leen, ende meer goede luyden genoegh, in oirconde [ende] brief [ende] bezegelt met den zegel onses leenhofs van Utrecht. Gegeven binnen der Stad Utrecht op den XXIIIIen dagh [der maand] Maij in 't jaar onses lief[en] Heren ende eenigen Saligmakers Jesu Christi XVI [ende] ses en tnegentigh.

(w. g.) P. Ruijsch

Afb. 5. Tekst van een "leenbrief van 't goet of Heereplaats ter Aa, ten behoeve van Vrouwe Josina van Brederode, Douariere van Jacob Frederick van Renesse van Moermond, in leven Heer van Ter Aa. Dato 23 Meij 1696". Zoals uit de inhoud van dit document blijkt was het landgoed Ter Aa een andere naam voor Quackenburg. (Origineel in Archief Historische Kring Breukelen, Collectie Hulsman.) Bij afkortingen in het handschrift zijn de weggelaten letters in deze transcriptie tussen vierkante haken geplaatst.

Vrouwe van Ter Aa kocht Quackenburg

In 1696 - Frederik van Renesse van Moermont van der Aa was toen reeds overleden - slaagde Josina Sara van Brederode van der Aa er in weer een vaste woonplaats in Nieuwer Ter Aa te krijgen. Zij kocht toen het landgoed Quackenburg van Elizabeth Oets-Corver⁵ (zie Afbeelding 4). Beijtje Corver was, vanwege de Stichtse leenrechten die nog op haar naam stonden, daarbij aanwezig. Kort daarop werden de leenrechten overgeschreven op naam van Vrouwe Josina van Brederode⁸ (zie Afbeelding 5). De familie die de gerechtsheerlijke aanspraken op Ter Aa bezat was weer terug in de plaats waar ze meende vóór alles thuis te horen: binnen de eigen heerlijkheid Ter Aa.

Na het overlijden van Josina Sara van Brederode, Vrouwe van Ter Aa erfde Maximiliaan Jacob van Renesse de heerlijkheid Ter Aa en het landgoed Quackenburg. Op 3 juni 1711 werd hij door de Staten van den Lande van Utrecht officieel met Quackenburg beleend.⁹

Noten

- 1 A.A. Manten, 1991. Kasteel Ruwiel en het geslacht Van Ruele. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 6, nr. 4, blz. 174 - 187, in het bijzonder blz. 183 - 184.
- 2 Anoniem, 1759. Geheym-Schrijver van Staat en Kercke der Verenigde Nederlanden, beginnende met die van de Provincie Utrecht. Eerste Deel, Eerste stuk. Uitgegeven te Utrecht bij Jacob Cornelis ten Bosch, te Amsterdam bij Willem Eleveld, Boekverkopers, blz. 149 - 153.
- 3 W.F. Grevenstuk, 1947. Het Dorp Ter AA en omgeving in vroeger eeuwen. Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Niftarlake", 1947, blz. 76 - 86.
- 4 L. Smids, 1737. Schatkamer der Nederlandsse Oudheden etc. Uitgegeven door Joannes Marshoorn, Boekverkoper te Haarlem, 447 blz., in het bijzonder blz. 2 - 3.
- 5 Archief Historische Kring Breukelen. Collectie Hulsman. Akte van de verkoop van het huis en de plaats Quakkenburg, Anno 1696, door Elizabeth Corver aan Josina Sara van Brederode van der Aa.
- 6 De bewijsvoering hoop ik in een later artikel te geven: A.A. Manten, in voorbereiding. Drie 17de-18de eeuwse plattegronden van het landgoed Quackenburg te Nieuwer Ter Aa. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang, nr. en blz. nog niet bekend.
- 7 L. Smids, 1737, blz. 174.
- 8 Archief Historische Kring Breukelen. Collectie Hulsman. Stichtse "leenbrief van 't goet of Heereplaats ter Aa, ten behoeve van Vrouwe Josina van Brederode, Douariere van Jacob Frederick van Renesse van Moermond, in leven Heer van Ter Aa. Dato 23 Meij 1696". Met later toegevoegd op de buitenzijde de tekst: "Quackenburg Deel II toebedeeld den 3den Nov. 1875 aan E.S.C.M. van Reede tot Ter Aa". Uithangend zegel niet meer aan het document verbonden.
- 9 Archief Historische Kring Breukelen. Collectie Hulsman. Stichtse leenbrief, uitgegeven aan de Heer Maximiliaan Jacob van Renesse Heer van Ter Aa, betreffende Quackenburg en omgeving, oftewel "het huijs van juffrouw Oets, gekogt met de selve beplantinge, groot drie en een halve mergen, gelegen in het dorp van Ter Aa, en bij ons bewoont werdende", gedateerd 3 juni 1711; uithangende zegels verdwenen.